

NUR ALTINYILDIZ ARTUN
Muhafaza/Mimarlık
Derleyen ve Sunan: BİLGE BAL

NUR ALTINYILDIZ ARTUN (1955-2019) Mimarlık ve restorasyon eğitiminin ardından, İstanbul'un koruma tarihi konusundaki doktorasını İTÜ'de tamamladı. Mimarlık mirasının anlamlandırılması; kent ve iktidar ilişkileri; mekân ve toplumsal bellek konuları üzerinde çalıştı. Bilkent, İstanbul Bilgi, Bahçeşehir ve Kadir Has üniversitelerinde öğretim üyeliği yaptı. *Mimarlık, International Journal of Art & Design Education* ve *Muqarnas*'ta makaleleri yayınlandı. *Arzu Mimarlığı: Mimarlığı Düşünmek ve Düşlemek* başlıklı kitabın eş-editörlüğünü, *Sürrealizm/Mimarlık: Mekân Sanatı* kitabının editörlüğünü yaptı. Ali Artun ile birlikte *Dada Kılavuz*'unu (2018) kaleme aldı ve yayınladı. *e-skop* internet dergisinin editörü.

BİLGE BAL İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü mezunu. İstanbul Bilgi Üniversitesi Mimari Tasarım Programı'nda yüksek lisansını tamamladı. İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışıyor. Assos kazı ekibi üyesi ve 2007'den beri arkeolojik kazı çalışmalarına katılıyor. *Arzu Mimarlığı: Mimarlığı Düşünmek ve Düşlemek* derlemesinin yazarları arasında yer alıyor. Halen, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Mimari Tasarım Programı'nda, mimari çizimin epistemolojisini araştırdığı doktora tezi üzerinde çalışıyor. *Manifold, e-skop, XXI, Mimarlık, METU Journal of Architecture, Tasarım + Kuram* gibi çevrimiçi ve basılı dergilerde yazıyor. Mimarlık ve edebiyat ilişkisi, kentsel ve mimari anlatılar olarak haritalar, mimari temsil teknolojileri, mimari çizim kuramı, çizim ile metin, çizgi ile kelime arasındaki ilişkiyle ilgileniyor.

sanathayat

DİZİ EDITÖRÜ Ali Artun

Hayat kısa, **Sanat**

uzun, Mimarlık sonsuz.

Hipnotize olan lavdan

yeni taşta, ve yakında, ah çok yakında, taştan toza ve ölüme.

Frederick KIESLER

Sanatçılarla mimarların kardeşliği gerçekleştiğinde,

bu birliktelikten insan ideallerine adanmış tapınak

ve anıtlar doğmakla kalmayacak, tamamıyla

sanatsal kentler inşa edilecek. Yeni **sanat**ın görevi,

sanatı hayatla buluşturmak olacak.

Anatoli LUNAÇARSKI

NUR ALTINYILDIZ ARTUN

Muhafaza / Mimarlık

DERLEYEN VE SUNAN
Bilge Bal

İletişim Yayınları 2812 • sanathayat dizisi 45

ISBN-13: 978-975-05-2730-2

© 2019 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2019, İstanbul

•

DİZİ EDITÖRÜ Ali Artun

YAYINA HAZIRLAYAN Elçin Gen

KAPAK TASARIMI Özlem Özkal - Suat Aysu

KAPAK RESMİ Antoni Gaudí (1852-1926), La Sagrada Familia

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Asude Ekinci

DİZİN Elçin Gen

BASKI Sena Ofset • SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 2 12.6 13 38 46

CİLT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 2 12.445 00 04

İletişim Yayınları

SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

*Birinin nerede bittiğini,
diğerinin nerede başladığını kim bilebilir...*
Edgar Allan POE

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ **Abide-Harabe** BİLGE BAL

SUNUŞ	
Abide-Harabe	
BİLGE BAL.....	11
• <i>Muhafaza/Mimarlık</i>	16

Muhafaza/Mimarlık NUR ALTINYILDIZ ARTUN

İstanbul'un Mimarlık Mirası ve Koruma İdeolojisi	23
• Osmanlı İstanbul'u: İmaretlerin Yükselişi ve Çöküşü	26
• Cumhuriyet Dönemi İstanbul: Harabelerin Korunması	41
• Görüntüyü Kurtarmak: Ayrıntılı Temsil, Görkemli Teşhir	56
• Sonuç: Bağlantılar ve Kopukluklar	68
Harabe Manzaraları / İhtişam Hatıraları İmparatorlukla Cumhuriyet Arasındaki Eşikte Siyaset ve Mimarlık	85
• Siyasetin Mekânları ve Zamanları	87
• Yeni Şehir, Modern Mimarlık	92

• Perişan Şehrin Harabeleri.....	97
• Yeniden Fethedilen Şehrin Seyirlik İhtişamı.....	105
• Siyaset Görüntüleri.....	116

EK

“Harabe” Kavrayışının Tarihi

NUR ALTINYILDIZ ARTUN

“Harabe” Kavrayışının Tarihi.....	125
• Rönesans Metinlerinde Harabeler.....	135
• Romantizm.....	140
<i>Piranesi</i>	150
<i>Hubert Robert</i>	152
• Harabelerde İhtişam ve Ebediyet Arayışı: Mussolini ve Hitler.....	154
Kaynakça.....	163
Fotoğraf Kaynakçası.....	173
Dizin.....	179

SUNUŞ

Abide-Harabe

BİLGE BAL

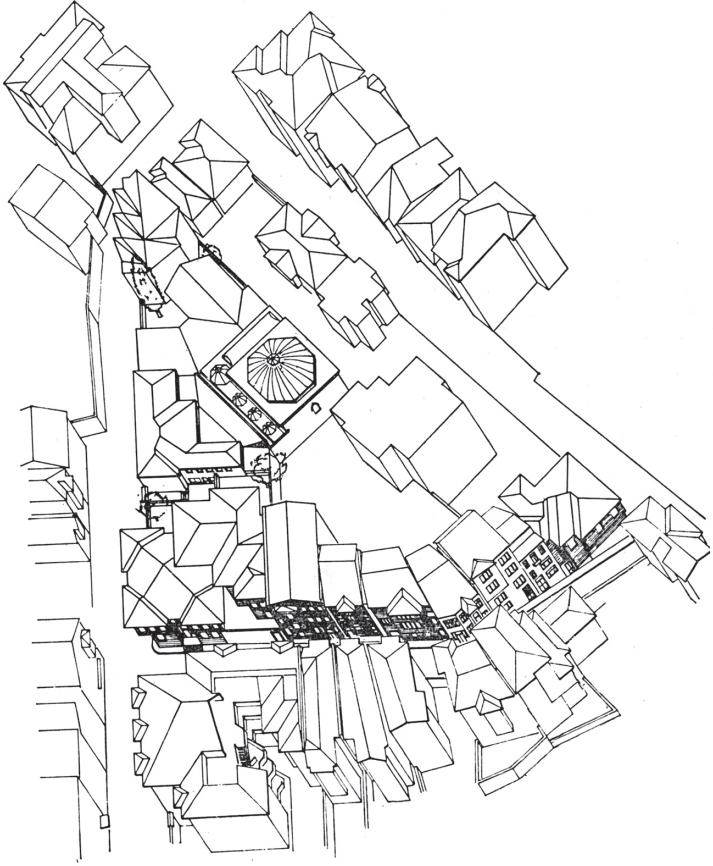
Beyazıt Meydanı'nda, Ordu Caddesi'nin başladığı ilk kısımdan itibaren tramvay raylarının kaldırılışı ve beton-asfalt yola ait ilk hazırlık çalışmaları, 1950'ler.

SUNUŞ
Abide-Harabe
BİLGE BAL

Nur Artun'un İstanbul'da yaşayan bir mimarlık öğrencisi olarak harabelere ve muhafaza konusuna ilgisinin İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ndeki yüksek lisans yıllarında belirginleştiği söylenebilir. Lisans eğitimi sonrasında, 1980'de aynı fakültenin restorasyon dalında eğitimine devam eden Nur Artun, Süleymaniye Hamamı Restorasyon projesi üzerine çalışır.¹ Strüktür, yapım tekniği ve malzeme, tipoloji, oranlar ve bezemeler, kapılar, pencereler ve diğer işlevsel öğeler, kompozisyon gibi estetik ve kuramsal nitelikleri yanında Süleymaniye Hamamı'nı tekil bir abide olarak değil, etraflıca ve çevresiyle bir bütün olarak ele alır. Hamam yapısının geçirdiği değişimleri sadece bina özelinde değil, çevresini de inceleyerek değerlendirir. İşlevsel ve biçimsel değişimler kadar yoğunluk değişimine de bakar. Yapının restorasyonunun, ancak, farklı zaman ve mekânları kapsayacak şekilde yakın çevresiyle birlikte ele alınırsa anlamlı olacağını vurgular. Koruma meselesine genel bakışı, bütüncül ve bağlamsal bir yaklaşıma dayanır.

Yüksek lisans tezinin yanı sıra Nur Artun'un bu dönemde katıldığı tüm akademik ve mesleki etkinlikler, tartışmalar, alan araştırmaları ve arkeolojik kazıların altında esasında derin bir harabe ilgisi vardır. Bu ilgi, 1990'lar sonunda, onu yine doktora çalışmasında da muhafaza konusu üzerine çalışmaya yöneltir.² Özellikle, tarihsel çevreyi korumanın Türkiye'ye özgü politika ve ideolojileri konusuna odaklanır. Koruma kavramını, İstanbul özelinde, İmparatorluk döneminde toplumun kültürel söylemine katıldığı 19. yüzyıl ortalarından, kurumsallaşmasını tamamladığı 1970'lere kadar araştırır. Bu dönem aralığında, ekonomik ve ideolojik önceliklere paralel biçimde şekillenen kentleşme ve mimarlık uygulamaları ve söylemleri üzerinden İstanbul'da tarihsel çevrenin geçirdiği değişimleri inceler. İktidarların, meslek adamlarının ve aydınların tarihsel yapılarla ilişkin önerileri, akademik çalışmaları ve kanaatleriyle gerçekleşen somut uygulama örneklerini karşılaştırır. Böylece, mimari mirası unutmamanın ve hatırlamanın Türkiye özelindeki farklı yaklaşımlarını sergiler. Abidelerin harabiyete terk edildiği, harabelere de abide muamelesi edildiği bir geçmişi inceler. Ulusal ve modern, "mürteci ve kübik", muhafaza ve tahribat, koruma ve yenileme, "geçmiş ve gelecek", tarih ve milat, "eski ve yeni", gelişmemiş ve gelişmiş, kalıcı ve geçici, "Doğu ve Batı", "geleneksel" ve "çağdaş", "inanç" ve "akıl" gibi karşıtlıklarla tanımlanmaya çalışılan, ama aslında bu uçlar arasındaki ilişkilerin böyle çatışmalarla açıklanamayacak kadar karmaşık, tutarsız ve istikrarsız olduğunu gösteren, korumaya dair özgün bir tarih çıkarır.³

Doktora araştırmasında, İstanbul'da 1923-1973 aralığındaki koruma yaklaşımlarını sadece abidelerle sınırlamadan, daha bütüncül bir kentsel mekân, siyaset ve mu-

Nur Altınyıldız, Sema Çamurdan, Sibel Akay ve Hasan Cansever'in, Türkiye Anıt-Çevre-Turizm Değerlerini Koruma Vakfı'nın 1979-80 ders yılı mimarlık öğrencileri arasında düzenlediği koruma amaçlı proje yarışmasında Başarı Ödülü'ne layık görülen Süleymaniye Hamamı yenileme projesi.

hafaza anlatısı olarak ele alır. Bu koruma anlatısını, birbirini izleyen beş kritik dönemde inşa eder:

- 1874-1923 (Tanzimat Batılılaşması): İstanbul'u yenileştirme ve eski eserleri koruma;
- 1923-1938 (İnkılapçı Cumhuriyet): çağdaş ulus-devlet yaratmak için ideolojik olarak yok sayılan yakın geçmiş; yüzüstü bırakılan, vazgeçilen İstanbul;
- 1938-1950 (tek parti rejimi ve ulusalcılık): Prost Planı, Lütfi Kırdar'ın imar girişimleri, harabe olarak bırakılan İstanbul;
- 1950-1960 (çok partili dönem ve ekonomide liberalizm): Menderes'in imar operasyonları ile İstanbul'un "yeniden fethi", muhafazakârlığın vitrini olarak İstanbul;
- 1960-1973 (askerî müdahale): planlı kalkınma, İstanbul'da yasaklayıcı ve düzenleyici önlemler.

Nur Artun'un harabelere olan ilgisi, doktora araştırmasıyla bitmez. Harabeler ile mimarlık tarihinin ve koruma politikalarının ilişkilerini derinlemesine araştırmaya devam eder. Sadece Türkiye ve İstanbul'daki değil, başka uzak ve yakın coğrafyalardaki güncel koruma yaklaşımlarını ve uygulamalarını, kent üretimlerini ve siyasi iktidarların harabeler üzerine politik söylemlerini de araştırır. Bugün arşivlerde unutulmaya bırakılmış pek çok önemli makaleyi ve kitabı yeniden tarar. Güncel yaklaşım, kuram ve uygulamaları takip eder. Her birini titizlikle okur, notlar çıkarır ve birbirleriyle ilişkilendirir. Karşılaştırmalar yapar. İstanbul kent tarihi ve siyasi tarihi, millî mimarlık, Osmanlı arkeolojisi, Cumhuriyet mimarlığı, Anadolu mimarlığı, mimarlık-koruma ilişkisi, abide ve harabe, ha-

fıza vb. konular üzerine çok geniş bir kişisel kütüphane kurar. Gazete ve dergilerde konuyla ilgisi olabilecek tüm güncel haberleri takip eder, kesip biçer ve arşivler. Konferanslara katılır, korumanın Türkiye'ye özgü koşullarına dair bildiriler sunar. İçeriye ve dışarıya harabe seyahatlerine çıkar.

İncelemeleri sadece harabelerle de sınırlı kalmaz. Hafıza ve mimarlık, hafıza ve sanat, hafıza ve tarih okumaları da onun harabe kuramında etkili olur. Leon Battista Alberti, Giulio Camillo ve Giordano Bruno, Francesco Colonna gibi önemli Rönesans filozoflarını inceler. Avantgard sanat ve mimarlık konularına da yoğunlaşır. Sürrealizm ve Dada külliyatına dair derinlemesine incelemeler yapar; yazılar yazar. Bu yazıların bir kısmı, çeşitli dergi ve kitaplarda; bir kısmı da, kısa pasajlar ve makaleler olarak, çevrimiçi *e-skop* sanat tarihi ve eleştiri dergisinde yayınlanır.⁴ Nur Artun, ezber bozan, sınırları aşan, yaratıcı ve son derece de şiirsel olan bu çalışmalarından, en az harabe incelemeleri kadar heyecan duyar. Başkalarını da heyecanına ortak olmaya ve beraber çalışmaya davet eder. Etrafındaki pek çok kişiyle birlikte bu araştırmayı derinleştirir; onları da bu konularda yazmaya, konuşmaya teşvik eder. Evindeki kütüphanesinde, çeşitli üniversitelerde verdiği derslerde,⁵ *e-skop*'ta, arkadaş buluşmalarında yaratıcı bir atmosfer oluşturur.

İletişim Yayınları/SanatHayat dizisinden çıkan ve editörlüğünü yaptığı *Arzu Mimarlığı: Mimarlığı Düşünmek ve Düşlemek* (2012),⁶ *Sürrealizm/Mimarlık-Mekân Sanatı* (2014)⁷ derlemeleri, Nur Artun'un avantgard sanat ve mimarlık üzerine çalışmalarının ürünüdür. Son olarak Ali Artun ile birlikte *Dada Kılavuz*'unu (2018) kaleme almış ve yayınlamışlardır.⁸ Aslında bütün bu konular, “harabe”

kavrayışının tarihine yabancı değildir. Çünkü avangard hareketler de, kaynaklarındaki romantizm düşüncesi üzerinden, Rönesans'ın neo-Platonik felsefesiyle, hermetizmle, hafıza sanatıyla birlikte vücut bulan “harabe kültürü”ne bağlanırlar.

Muhafaza/Mimarlık

Muhafaza/Mimarlık derlemesi iki temel makaleden oluşuyor: “İstanbul’un Mimarlık Mirası ve Koruma İdeolojisi” ve “Harabe Manzaraları/İhtişam Hatıraları, İmparatorlukla Cumhuriyet Arasındaki Eşikte Siyaset ve Mimarlık”. İlk makale, İstanbul’a özgü koruma tasarılarının arka planına odaklanıyor. Yakın geçmişe ait Osmanlı mirasıyla ilişkide, Tanzimat kritik bir eşiği ifade eder. Çünkü, 19. yüzyılla beraber, Osmanlı kent üretim geleneğiyle bağ kopar ve bu kopuş, 1960'lara kadar farklı siyasetlerin İstanbul'a dair koruma ve mimarlık politikalarını ve uygulamalarını açıklamak için önemli tarihsel referanslar sunar.

19. yüzyıla kadar Osmanlı İstanbul'unda koruma, bakım-onarım ve kent üretimi, imaret kültürü ve vakıf sistemi üzerinden örgütlenir. Dinî ve sosyal bir müessese olan imaret, bir merkez olarak etrafındaki kentsel büyümeyi düzenlemek, تنها alanlarda yerleşimi teşvik etmek; vakıflar ise imaretleri muhafaza etmek ve sürdürmek için arazi ve gelir kaynağı sağlamak amacıyla kurulur. Bu kentsel üretim kültürüyle dört yüzyıl imar edilen Osmanlı kenti, 19. yüzyılla beraber, yoğun göçlere, savaşlara, salgınlara ve yangınlara sahne olur. Girift konut dokusu ve ihtişamlı imparatorluk camilerinden oluşan kent, çürümeye, yıkımlara ve sefaletle terk edilir. Eski kentin yeni atmosferi, imaret ve vakıf kuralları yok sayılarak in-

şa edilen, hem yangın tehdidi hem de görsel tehdit oluşturan sıkışık tenekeler mahallelerinden ve evsizlere ev olan büyük ölçekli kamusal yapı gruplarından oluşur. Tanzimat'la beraber İmparatorluk başkentinin bu kötü gidişatını kontrol altına almak ve onu modernleştirmek amacıyla birtakım reform hamleleri yapılır, yeni resmî kurumlar kurulur. Bu yeni kurumlar ilk aşamada, Haussmann'ın modern urbanizmi uyarınca geniş caddeler açmaya girişirler. Bu arada pek çok önemli kamu yapısı gözden çıkarılarak yıkılır. Yıkımlarla kentsel mekânda ve toplumsal hafızada yaratılan zamansal kesintiler, geçmiş ile bugün arasındaki mesafeyi açar.

20. yüzyıl başında, bir yapıyı muhafaza edip etmemeye karar verebilmek için değerini saptamak üzere eski eser kanunu yayınlanır ve bu kanunu yenileri takip eder. Bunlar bir mimarlık eserinin korunmasından ziyade yıkılmasıyla ilgilidir. Kemalettin Bey, Celal Esat Arseven, Halil Edhem, Sedat Hakkı Eldem, Zeki Sayar, Sedat Çetintaş, Ekrem Hakkı Ayverdi gibi, mimarlığın önde gelenleri, harabe İstanbul'u hem yazar hem de çizerler. Bunlar Osmanlı mirasını kurtarmaktan ziyade, modern ve ulusal bir mimarlık kurmanın mirası olur.

İstanbul, özellikle Ankara'nın başkent olmasından sonra, hep kentleşme ve değişim ile korumaya ilişkin tartışma ve uygulamaların odağında olur. Göz ardı edildiği zamanlarda bile farklı siyasetlerin baş etmek zorunda oldukları temsil ve iktidar alanlarından birine dönüşür.

Kitabın ikinci makalesi "Harabe Manzaranı/Ihtişam Hatıraları, İmparatorlukla Cumhuriyet Arasındaki Eşikte Siyaset ve Mimarlık"tır. Nur Artun bu makalede, Osmanlı İmparatorluğu'nun Cumhuriyet Türkiye'sine devrettiği harabelere odaklanır. İstanbul, 1920'lerin ve 1950'lerin

iktidarlarının geçmişle kurdukları ilişkinin değişip duran sahnesine dönüşür. Kent üzerinden yapılan hem inkılapçı hem de muhafazakâr siyasetler, keyiflerine göre bir İstanbul tarihi ve manzarası resmederler. Bu nedenle, her ikisi de İstanbul'un tarihsel hakikatiyle değil, sembolik anlamıyla ilgilenir, temsiliyle uğraşırlar. İstanbul efsanesi, inkılapçı dönemde uzak durulup unutulmak, muhafazakâr dönemde ise sahiplenilip itibarı iade edilmek istenen bir geçmişi ifade eder. Nur Artun, bu makalede, her iki siyasetin İstanbul efsanesine bakışlarını, korumaya dair ürettikleri söylemleri ve imar uygulamaları adı altında gerçekleşen kentsel dönüşümleri inceler.

Derlemenin son bölümü, tamamlanabilmiş olsaydı şüphesiz korumanın son 50 yıllık hikâyesi olacaktı: Nur Artun'un bizzat yaşadığı ve gözlemlediği 1970 sonrası dönemin söylemleri ve uygulamaları. Bu son bölüm, 1970'lerden başlayan neoliberal dönüşümü, spekülâtif inşaat piyasasına bağımlı ekonomi politikalarını, yeni muhafazakârlığın yükselişini ve bütün bu gelişmelerin mimarlık ve koruma ideolojisinde yarattığı dönüşümleri inceleyecekti. Türkiye'de muhafazakârlığın korumadan ziyade yıkıma, eskiden ziyade yeniye yönelen imar politikalarının çağdaş uygulamalarına eğilecekti. Bunun ipuçlarını, bize bıraktığı pek çok deftere alınmış notlardan, kesilip biriktirilmiş gazete haberlerinden, taranmış kaynaklardan ve sohbetlerinden çıkarıyoruz. Eğer bu son bölüm eksik kalmasaydı, Nur Artun, Türkiye'nin kuruluşundan günümüze kadarki koruma politikalarıyla ilgili tarihini tamamlamış olacaktı.

Muhafaza/Mimarlık'ın bir de "Ek" bölümü var: "Harabe Kavrayışının Tarihi". Nur Artun bir yandan 1970 sonrası koruma politikaları ve bunların kent ve mimar-

lık üzerindeki sonuçları üzerinde çalışırken, bir yandan da “harabe”nin bir sembolik iktidar gösterisi halini aldığı Rönesans’tan başlayan tarihine merak sarmıştı. Bu konuda yazmakta olduğu metin de ne yazık ki tamamlanmadan kalmıştır. Ama tamamlandığı kadarıyla da bu derlemede yer almayı hak eden bir ufuk sunmaktadır.

Notlar

- 1 Nur Altınyıldız, *Süleymaniye Hamamı Restorasyon Projesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, MMLS Restorasyon Dalı yayınlanmamış bitirme tezi, Haziran 1981.
- 2 Nur Altınyıldız, *Tarihsel Çevreyi Korumanın Türkiye’ye Özgü Koşulları*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Restorasyon Programı, yayınlanmamış doktora tezi, Haziran 1997.
- 3 Nur Artun, Cumhuriyet mimarlığı bağlamında tarihsel çevrenin korunması konusunda hâkim yaklaşımın, koruma ve yenileme ikileminde, Türkiye’de kültür alanında okunagelen kutuplara oturtma çabası olduğunun altını çizer. Nur Altınyıldız, “Varlığı Korumak/Yokluğu Örtmek”, *Dosya: Cumhuriyet’in 75. Yılı* içinde, *Mimarlık* dergisi, Aralık 1998, sayı 284, s. 6-7.
- 4 *e-skop* dergisinde çevrimiçi yayınlanmış toplu yazıları için şu bağlantıya bakılabilir: http://www.e-skop.com/arama?q=nur+artun&cx=014899107027645925844:elvob0pcdua&cof=FORID:11&lr=lang_tr (Erişim tarihi: 21/07/2019).
- 5 Nur Artun, 1990-2002 yılları arasında Bilkent Üniversitesi’nde tam-zamanlı öğretim görevlisi olarak çalışmış; 1990’da Anadolu Üniversitesi’nde, 2002 sonrası ise İstanbul Bilgi Üniversitesi, Kadir Has Üniversitesi ve Bahçeşehir Üniversitesi’nde misafir öğretim görevlisi olarak dersler vermiştir.
- 6 Arzu Mimarlığı, *Mimarlığı Düşünmek ve Düşlemek*, der. Nur Altınyıldız Artun ve Roysi Ojalvo (İstanbul: İletişim Yayınları/SanatHayat dizisi, 2012).
- 7 *Sürrealizm ve Mimarlık, Mekân Sanatı*, der. Nur Altınyıldız Artun (İstanbul: İletişim Yayınları/SanatHayat dizisi, 2014).
- 8 *Dada Kılavuz 1913-1923, Münih, Zürih, Berlin, Paris*, Nur Altınyıldız Artun ve Ali Artun (İstanbul: İletişim Yayınları/SanatHayat dizisi, 2018).

Muhafaza/Mimarlık

NUR ALTINYILDIZ ARTUN

İstanbul'un Mimarlık Mirası ve Koruma İdeolojisi*

Mekân, zamanın dünya yüzüne nakşedilmesinden başka bir şey değildir; farklı zaman silsilelerinin, dış dünyanın eşzamanlılığında gerçekleşmesi, kayda geçmesidir.
Henri Lefebvre¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul tarihî yarımadasındaki yapı mirası, Cumhuriyet döneminde, çoğu zaman birbirisiyle çelişen karmaşık uygulama ve politikalara konu oldu. Bu mirasın akıbetine damgasını vuran süreklilikleri ve kopuşları açıklamak için, değişen şehircilik politikalarını incelemek ve geçmişe ait yapılara yüklenen işlevsel,

* “The Architectural Heritage of Istanbul and the Ideology of Preservation” başlıklı metnin çevirisidir. Metin, Mayıs 2006'da Harvard Üniversitesi'nde düzenlenen “History and Ideology: Architectural Heritage of the ‘Lands of Rum’” başlıklı sempozyumda sunulmuştur. 2007 yılında, sempozyum bildirileri derlemesi, *Muqarnas* (Boston: Brill) cilt XXIV'de yayınlanmıştır – e.n.

Bu metinde başvuru verilerin bir kısmı, *Cumhuriyet* gazetesinden aktarılanlar da dahil olmak üzere, *Tarihsel Çevreyi Korumanın Türkiye'ye Özgü Koşulları, İstanbul 1923-1973* (İTÜ, 1998) başlıklı doktora tezinden alındı. Yazının çerçevesi, kısmen, 2000 yılı yazında Ağa Han İslam Mimarisi Programı'nın doktora-sonrası bursuyla Harvard Üniversitesi'nde sürdürdüğüm araştırmaya dayanıyor – y.n.

maddi ve görsel anlamlardaki değişimlerin izini sürmek gerekiyor. Cumhuriyetin ilk yıllarına damgasını vuran modern mimarlık pratiği, Osmanlı mimari yapılarını yücelten mimari tarihyazımına karşıt bir tutumla, o geçmişle bağını koparmaya odaklanıyordu.² Bu iki yaklaşım arasında sıkışıp kalan koruma alanı ise, tarihin modernlikle karşı karşıya getirildiği bir sahneyi işgal etti. Osmanlı mirasını yaşatma gayesine öncülük edenler, tarihi binalara atfedilen anlamlar ile dönemin kentsel yenileme gündemlerine rehberlik eden öncelikleri bağdaştırmak gibi bir işle karşı karşıyaydı. Bu doğrultuda, kent mekânına kaydolmuş, birbiriyle uyumsuz görünen farklı zaman silsileleri,³ hâkim ideolojik önceliklere uygun hale gelmeleri için kodlanıp yeniden kodlandı. İnşa, restorasyon veya yıkım faaliyetleri, kamunun dinî ve millî hassasiyetlerine hitap eden kültürel politikaların güçlü görsel tezahürleri halini aldı.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun rakipsiz başşehri olan İstanbul, Cumhuriyetin başkenti ilan edilen ve yeni düzenin sembolik mekânı haline gelen Ankara'ya bıraktı yerini. Çok geçmeden, modern mimarlığın misyonu, açıktan açığa Kemalist inkılaplara bağlandı.⁴ Modernizmin, tarihselcilikten arındırılmış saf ve soyut formları, Cumhuriyetin, Doğulu kimliğinden kurtulup çağdaş Batı uygarlığına katılma emelleriyle ilişkilendirildi.⁵ Bu çerçevede İstanbul, geride bırakılan Osmanlı geçmişini temsil ediyordu. Ülkenin kısıtlı kaynakları Ankara'nın inşasına tahsis edildiği için, İstanbul, 19. yüzyıldaki yangınlarla başlayıp savaşın ve ihmalin damgasını vurduğu yıllarla devam eden bir sefalet ve tahribata terk edildi.

Cumhuriyetin ilk yılları boyunca eski İstanbul'da yapılan uygulamalarda, fetihten sonra İstanbul'u İslamiye-

tin başkentine dönüştürme girişimlerine geri dönen belli örüntüler ortaya çıktı. Bu yaklaşımın vârisleri arasında, kentin koruma politikalarının şekillenmesinde yer yer tutarsız olmakla birlikte her daim söz sahibi olmuş bazı âlim ve mimarlar öne çıkıyordu. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde mimarlık tarihyazımının eklenmesiyle uğraşan kişiler, aynı zamanda koruma ilkelerinin oluşturulmasında da etkili oldukları için, bu insanların girişimleri, işgal ettikleri konumların karmaşıklığına ve çelişkilerine ışık tutmaktadır – uygulamaları ile söylemleri arasındaki aykırılıklarda kendini gösteren çelişkilerdir bunlar.

Osmanlı döneminde, 19. yüzyıla kadar, dinî ve hayır amaçlı yapılara bahşedilen itibar ve bu yapıların gördüğü işlev, bağlı oldukları dinî vakıflar çerçevesinde sürekli bakım ve onarım görmelerini güvence altına alıyordu. Kent inşasının başat âmilleri olarak yerine getirdikleri hayati rol, seçkin konumlarını asırlar boyunca yükseltmişti. Ancak, şanlı İstanbul kentinin 19. yüzyılın sonlarından başlayıp 1930'lara kadar süren bir çöküş ve bozulmaya maruz kalarak harap olması, kentin abidelerini, boş arsalarla ve metruk evlerle çevrili, bakımsız, işlevsiz ve parçalanmış binalara dönüştürdü. Çürümeye terk edilen kentte 1930'lar boyunca, tehdit altındaki mimarlık mirasını kusursuz çizimlerle belgeleme çabaları egemen oldu; fiilî köhnemişliği telafi etme amacı taşıyan idealleştirilmiş temsillerdi bunlar. İstanbul'u yeniden kalkındırma girişimleri 1950'lerde, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki inkılapçı coşkunun sönümlenmesinden sonra başladı. Darmadağın olmuş kent, abideleri enkazdan kurtarma ve çevrelerini temizleme bahanesiyle, tarihî yarımada'nın bir ucundan diğerine açılan yollarla modernleştirildi. Kent formunu düzenleme sürecinde toplumsal-dinî yapıların yerini

yollar, inşaatların yerini yıkımlar aldı. Eski anlamlarından sökülen abideler, yeni oluşturulan kent manzaralarında teşhir edilen birer görsel nesne olarak yalıtıldı. Dinî vakıfların sağladığı sürekli bakım ve onarım, yerini, sırf görüntüyü kurtarmak için ara ara başvurulana restorasyon çalışmalarına bıraktı. Osmanlı mirası konusunda benimsenen tavır ve politikalarda peş peşe yaşanan bu değişimleri tüm yönleriyle anlayabilmek için, geleneksel Osmanlı imaretleriyle işe başlamak gerekiyor.

Osmanlı İstanbul'u: İmaretlerin Yükselişi ve Çöküşü

Harap Bizans başkentinin Osmanlıların *mamur* şehrine dönüştürülmesinde, “imaret” adı verilen toplumsal-dinî yapıların inşası başat rol oynamıştı. İstanbul'un kent-sel görüntüsü, Haliç'e bakan seçkin bölgeleri taçlandıran ve Suriçi'nin daha önemsiz bölgelerini öne çıkaran anıtsal külliyelerle İslamleştirilmişti. Padişahların güç gösterisi olarak veya alt kademelerdeki hayırseverlerin girişi-mi sonucu inşa edilen imaretler, meskun yerleşimlerin etrafında kurulduğu merkezleri oluşturuyordu. Bu yapıların çevresinde mahalleler kuruluyor, isimlerini de onlardan alıyorlardı. İmaretler yalnızca vazgeçilmez birer kamusal kurum ve değerli birer abide işlevi görmeye kalmıyordu; kısa ömürlü bahçelerin ve her an yok olabilecek ahşap konakların arasında kalıcılığın göstergesiydiler aynı zamanda.⁶ İmaretlerin bakımı, bağlı oldukları dinî vakıf tarafından sağlanıyor, önemli binalarda yapılacak büyük çaplı onarımlar saray mimarları tarafından üstleniliyordu.⁷ Baniler [imaretin kurucusu], imaretlerin yalnızca idaresi için değil, ömür boyu korunmaları için de mülk-

lerini bağışlıyorlardı. Hem geniş topraklardan elde edilen gelirin, hem de sayısız binanın bu amaçla vakfedilmesi, hayır kurumlarının idaresi ve korunması için gereken kaynağı sağlıyordu. Hatta imaretlerin bakım masrafları, buralarda çalışanlara ödenen maaşlardan daha öncelikliydi.⁸ Her vakfın, dolayısıyla ona bağlı kurum ve binaların, özerk ve kalıcı olması amaçlanmıştı.⁹ Kadılar tarafından denetlenen vakıfların resmî kararları, hükümleri şeriate dayandığı için, mutlak ve değişmezdi.

Camiye dönüştürülen kiliselere de, hem idare ve bakım masraflarının karşılanması hem de ek binaların yapılması için bağış yapıyordu. Kentin ilk sultan camii olan Aya-sofya bunların başında geliyordu.¹⁰ Fatih Sultan Mehmet, toplamda altı kiliseyi camiye, bir kiliseyi medreseye, diğer birini de tekkeye dönüştürmüştü.¹¹ Kilise ve manastırların dönüştürülmesi II. Beyazıt ve Yavuz Selim zamanında da devam etti. Şeriat, Müslüman yerleşimlerinde yeni kilise inşaatını yasaklamış ve kiliselerin onarımını denetime tabi kılmış olsa da, zarar görmemiş ve kullanılmakta olan bir kilise veya mescidin keyfi şekilde yıkılması veya başka bir kullanıma tahsis edilmesi teşvik edilmiyordu. Böyle bir yapının yerine ancak sarayın onayıyla cami yapılabiliyordu.¹² Bu durumda da, *bedel* olarak, yıkılan binanın yerine nispeten تنها bir bölgede başka bir ibadethane inşa edilmesi, veya kötü durumdaki mevcut bir yapının onarılması gerekiyordu.¹³ Bakımsız veya metruk küçük kiliseler ise, “şenlendirme” adı verilen bir uygulamaya tabi kınılıyordu: Tümünden sahipsiz kalmalarını engellemek için, ya semt mescidi olarak yeniden kullanıma açılıyor ya da tekkelere tahsis ediliyorlardı.¹⁴

İmaretler buldukları çevreye refah getirirken, kendilerinin de sürekli büyüyüp gelişmesi amaçlanıyordu. Za-

ten “imaret” kelimesi, inşa etme anlamındaki “imar” ve onarıma işaret eden “tamir” kelimeleriyle aynı Arapça kökene sahipti: “ümran” – yani, bayındır olmak. İmaretler kentsel büyümeyi düzenliyor ve tek tük binaların bulunduğu semtlerde yerleşimin genişlemesini teşvik ediyordu.¹⁵ İmaretler arasında kalan boş alanlar, sonunda konutlarla doluyordu; sokaklar, konutlara çıkan yarı-özel, dar yollar olarak şekil alıyordu.¹⁶ İmaretlerin aksine ahşap meskenler hem küçük, hem de kısa ömürlüydü. Dolayısıyla kent peyzajı, ölçek, statü ve kalıcılık bakımından ikili bir mahiyet kazanmıştı. Dönemin görsel ve yazılı İstanbul tasvirlerinde şehrin abideleri vurgulanıyor; tekdüze konut dokusu ise, kesintisizce devam eden renksiz bir fon olarak yorumlanıyordu. Avrupalı ziyaretçiler sık sık sokak isimlerinin bulunmadığından, yön tayininde imaretlerin nirengi noktası işlevi gördüğünden bahsediyorlardı.¹⁷ 16. yüzyıl sonu ile 17. yüzyıla ait Osmanlı haritalarında evler kesintisiz bir doku oluşturuyordu, aralarında hiç sokak yoktu. Gerçekten de haritalarda sokaklar fiilen mevcut değildi, en işlek yollara bile belli belirsiz işaret ediliyordu.¹⁸ Bu idealleştirilmiş kent peyzajı, her şeyden çok, Haliç’e bakan sultan camilerinin oluşturduğu silüeti gözler önüne seren temsili cepheyle tasvir ediliyordu. İstanbul adeta dışardan bakılmak için şekillendirilmişti – kıyıları boyunca uzanan bakış açılarından seyredilmek için.¹⁹ Şehrin daracık sokaklarında yürümek zorunda olan kent sakinleri ise, dışardan yansıtılmış bu huzurlu görünümünden mahrumdu.²⁰

Osmanlı şehrinde gelenekten kopuşun işaretleri 19. yüzyılda başladı. Saray erkânı, ekâbirle birlikte, sayfiyeye taşındı.²¹ Ancak, Güneydoğu Avrupa ve Güney Rusya’dan gelen muhacirlerle şehrin nüfusu görülmemiş bir